

JIRÍ TRÁVNÍČEK

NEČTENÁŘ

Byl to Milan Suchomel a jeho článek „Nezval, čtenář Mahena“ z roku 1983, kde jsem si poprvé uvědomil, že literatura — to jsou nejenom autoři, ba nejenom texty, ale také čtenáři. Poprvé jsem se tu dozvěděl i něco o „jakémisi“ Hansi-Robertu Jaussovi. Současně v této době se s námi, kroužkem lidí asi pětihlavým, scházel po pátečních odpolednách a četl nám ze své knihy-neknihy *Literatura z času krize*, již se na přelomu 60. a 70. let dvacátého století podařilo dojít do stadia stránkových korektur. Jednu kapitolku uzavřel slovy: „Tak takto jsem si přečetl *Zbabělce*.“ Bylo to fascinující. Zejména proto, že čtenář Suchomel a interpret Suchomel zde vytvořili zákryt. Jeden druhému nepřekážel, ba zcela ústrojně oba dva spolupracovali. To, co povstalo, bylo pronikavé a kontrolovatelné, ale zároveň velmi osobní; osobní, ale nikoli subjektivistické. Dostalo se mi prvního velkého nahlodání mé tehdejší strukturalistické víry, konkrétně toho, že analýza nemá co činit se čtením, tedy že nastává, až když z jeho stopy vystoupíme. Můj univerzitní učitel mi předvedl, že lze interpretovat a zároveň zůstat ve stopě čtení; být sám sebou a zároveň být na chvíli někým jiným. Brouk do hlavy byl nasazen. V důsledku je to tedy Milan Suchomel, kdo je zodpovědný za můj přesun na pole „čtenářologie“.

Rád bych svému univerzitnímu učiteli udělal radost něčím, co by mu mohlo být vzácné. Proto za téma svého příspěvku volím nečtenáře. A protože vím, že Milan Suchomel nemá rád tabulky a grafy, nezbývá mi, než abych mu udělal radost i tím, že svůj text opírám právě o grafy. Pokusím se však, aby má verze byla přece jenom trochu „soft“. Ale zase ne moc. Téma si zkrátka žádá svoje.

* * *

V průzkumu „Čtenáři a čtení v České republice (2007)“ jsme se zaměřili na populaci nad 15 let. Šlo o reprezentativní průzkum, který byl postaven na rozhovoru tazatele a dotazovaných nad připraveným dotazníkem (celkem 38 otázek).¹

¹ Základní údaje o průzkumu: jeho charakter byl reprezentativní, tzn. že vzorek respondentů byl vybrán tak, aby zrcadlil složení celé populace České republiky nad 15 let, a to podle těchto kontrolovatelných znaků: pohlaví, věku, ekonomické aktivity, kraje, velikosti místa bydliště; velikost vzorku byla 1 551 respondentů (statistická odchylka: 2,5 %), data byla sebrána od 25. 5. do 16. 6. 2007 na 232 místech; šetřením byla pověřena agentura DEMA. a.

Náš průzkum jsme vedli po třech liniích: (1) *kniha* — její čtení (typologie čtenářů), nákup (knižní trh) a vypůjčování (veřejné knihovny); (2) *čas* — kolik věnujeme čtení knih, kolik čtení novin a časopisů, sledování televize, poslechu rozhlasu, videu/DVD, internetu, v jakém vztahu ke čtení knih je trávení volného času; (3) *motivace a hodnoty* — co čteme, jaká jsou naše očekávání od knih, preference, jak souvisí čtení knih se zaměstnáním, co nás v našem vztahu ke knihám nejvíce ovlivnilo, nejoblíbenější autor a nejoblíbenější kniha. — Prvním krokem bylo najít rozhraní mezi tím, kdo může a kdo nemůže být považován za (statistického) čtenáře. Toto rozhraní jsme nehledali proporčně, tedy ve vztahu k datům, jak je průzkum přinesl, ale stanovili jsme ho zvnějšku. Čtenářem je ten, kdo potvrdil, že během posledního roku přečetl aspoň jednu knihu (jakoukoli). Jde o kritérium univerzální? Ne tak docela. V jiných průzkumech se používá jako kritérium pro stanovení hranice mezi čtenářem a nečtenářem frekvence čtení (např. čtení knih aspoň jednou za měsíc), jindy se používá kritérium denního času věnovaného čtení knih (např. 30 minut),² dále třeba jedna přečtená kniha za měsíc. Poslední zmíněné kritérium lze však vygenerovat i z kritéria kniha/rok. Ještě jiné hledisko je spojit čtení knih s motivací. Čtenářem je pak ten, kdo prohlásil, že během roku (event. měsíce) přečetl aspoň jednu knihu pro potěšení, tj. ve svém volném čase.³ Tedy: přečetl knihu, která nemá co činit s jeho aktivitami pracovními ani studijními. Vyhocenou podobou tohoto kritéria je svázat čtení přímo s nějakým příznačným druhem knih, o nichž se má za to, že představují spolehlivý ukazatel čtení ve volném čase (v rámci tzv. *leisure time activities*). Nabízí se v podstatě jediný adept, a sice beletrie.⁴ — Naše kritérium není sice univerzální, ale ze všech, která se používají, se těší největší prestiži. Tím dává i dobrý předpoklad ke srovnání s výsledky v jiných zemích. Jaké naše kritérium je a co umožňuje? Kromě již zmíněné výhody srovnání dává možnost pracovat s časem jednoho roku, což je doba, v níž jsme schopni se — jako čtenáři — otisknout průkazně. Mohou být sice roky typické a netypické (stavba, narození potomka, nemoc, nové zaměstnání vyžadující větší nároky na čas atd.), ale těžko si lze představit, že bychom si svou čtenářskou stopu byli schopni dohledat v období delším. Kratší období jakožto podoba čtenářské stopy mají výhodu, že si lépe pamatujeme, co jsme v nich ve vztahu ke knihám vykonali, ale nevýhodou je daleko větší kolísavost mezi typičností a netypičností.

s. Průzkum je realizován s finanční podporou Ministerstva kultury České republiky. Záměrem je průzkum opakovat každé tři roky, tak aby 75 % otázek bylo vždy stejných a 25 % se týkalo pokaždé jiného tématu. Tématem průzkumu z roku 2007 jsou veřejné knihovny.

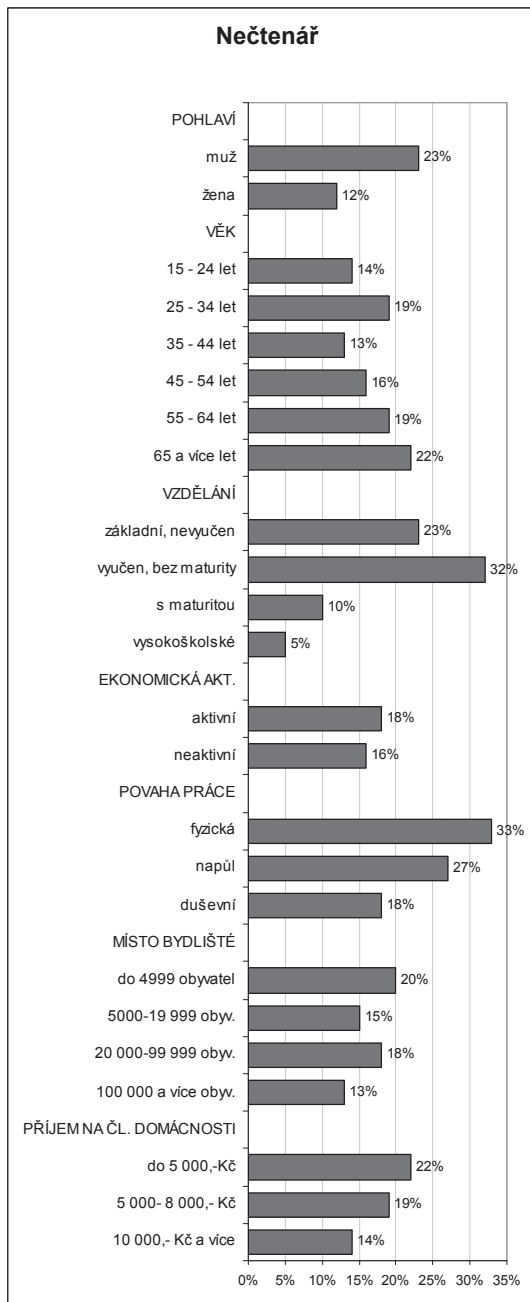
2 Obě kritéria používáme v našem průzkumu — jako kontrolní a doplňková — i my. Odhad denního času věnovaného čtení knih nabízí výhodné pole pro srovnání s jinými mediálními aktivitami (sledováním televize, poslechem rozhlasu ad.) v rámci tzv. „mediálního dne“. Dané kritérium se od 80. let 20. století používá zejména v německé a anglosaské jazykové oblasti.

3 Takto postupují např. naši slovenští kolegové P. Rankov a P. Valček ve svých průzkumech od r. 2003 (*Čítanie 2003*, *Čítanie 2004*, *Čítanie 2005*, *Čítanie 2006*, Bratislava 2003–2006).

4 Na tomto východisku je založen průzkum, který organizuje National Endowment for the Arts v USA (viz jejich zatím poslední reprezentativní průzkum z r. 2002 *Reading at Risk*).

Nečtenáři a jejich socio-demografické charakteristiky:

Každý sedmý občan ČR starší 15 let (17 %) prohlásil, že v průběhu minulého roku nepřečetl ani jednu knihu. V celkovém počtu to reprezentuje asi 1 400 000 lidí.

- Rozdíl mezi *pohlavími* je velký: muži se řadí mezi nečtenáře dvojnásobně častěji než ženy.
- Z hlediska *věku* se jedná nejčastěji o starší generaci nad 65 let (minimálně každý pátý, 22 %), nejméně často o střední generaci 35–44 letých (každý sedmý až osmý, 13 %).
- Nejvýraznější diferencující roli hraje *vzdělání*. Mezi nečtenáře se trojnásobně častěji řadí osoby s nižším, tj. bez maturity (29 %) než s vyšším vzděláním (9 %). U obyvatel s vysokoškolským vzděláním je nečtenářů 5 %.
- Není rozhodující, zda se jedná o obyvatele *ekonomicky aktivního* či nikoli.
- *Povaha práce* diferencuje silně: mezi nečtenáře se řadí třetina lidí pracujících fyzicky, zatímco u práce duševní je to méně než šestina.
- Z hlediska *velikosti místa bydliště* je nejvyšší podíl nečtenářů na venkově (každý pátý, 20 %), nejnižší ve velkoměstech (každý osmý, 13 %). Celkový rozdíl je však nevelký.

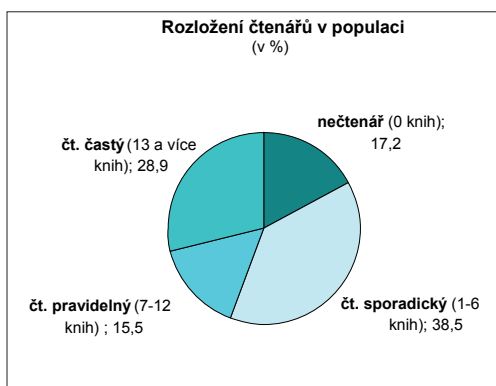
- *Příjem* na člena domácnosti diferencuje: u nejnižších příjmových kategorií patří mezi nečtenáře více než pětina obyvatel (22 %), zatímco u kategorií nejvyšších je to jedna sedmina (14 %).

Z uvedeného grafu je vidět, které sociodemografické faktory (proměnné) diferencují silně, středně a vůbec. *Silně*: vzdělání, pohlaví, povaha práce; *středně*: věk (nadto ne jedním směrem), velikost místa (ne jedním směrem) a příjem na člena domácnosti (jedním směrem); *vůbec nediferencuje*: ekonomická aktivita.

Další charakteristiky:

- z ostatních mediálních aktivit každý den průměrně téměř půl hodiny čte noviny a časopisy (26 minut), více než dvě hodiny sleduje televizi (134 minut), téměř dvě a půl hodiny poslouchá rozhlas (145 minut), téměř jednu hodinu sleduje video a DVD (57 minut) a hodinu a půl tráví na internetu (93 minut);
- knihy nejčastěji vůbec nezískává, a pokud je získává, tak prostřednictvím daru;
- za poslední rok koupil v průměru tři knihy (3,4) a utratil za ně 754,- Kč;
- informace o knihách ho nezajímají;
- doma má v průměru 89 knih;
- od knížek neočekává nic (45 %), a pokud přece jenom něco, tak zábavu a napětí (21 %) či informace (14 %);
- do veřejné knihovny obvykle nechodí a obvykle ji nikdy v životě nenavštívil (74 %), zároveň tvrdí, že ke změně jeho chování, tj. k návštěvě veřejné knihovny, by ho nepřimělo nic (53 %) anebo by musel mít víc času (23 %);
- výrazně více nečtenářů je v domácnostech, kde žije pouze jeden člen (22 %); co se věku týče, téměř třetinu (30 %) těchto domácností tvoří lidé nad 65 let.

Celkový obraz obyvatel České republiky starších 15 let z hlediska čtení knih vypadá takto:

- O něco méně než třetina přečte za rok 13 a více knih, nečtenářů je jen o málo více než těch, kteří (uvádějí, že) za rok přečtou 7–12 knih; do šesti přečtených knih za rok se vejde více než polovina populace; v průměru za rok přečteme 16,1 knih; medián, tj. číslo, které půlí populaci na dvě stejně početné poloviny, je 8 knih.

Proč nečtou?

Ti, kteří deklarovali, že během minulého roku nepřečetli ani jednu knihu, dostali dotaz, proč se tak stalo. Byly možné tři volby ze škály deseti možností, přičemž je vidět, že právo druhé volby nevyužila téměř čtvrtina dotazovaných (22 %), právo třetí pak téměř polovina (48 %). Druhý sloupec zleva představuje průměr ze všech tří voleb.

Báze: nečtenáři	celkem	1. volba	2. volba	3. volba
	N = 789 (průměr)	N = 263	N = 263	N = 263
nemá čas, věnuje se jiným činnostem	22%	44%	14%	7%
ne baví ho to	17%	28%	16%	8%
vše, co se chce dozvědět, se může dozvědět z jiných médií – televize, rozhlasu, tisku	13%	8%	21%	11%
přestal, dříve však četl	10%	5%	13%	11%
vše, co se chce dozvědět, se může dozvědět z internetu	5%	5%	4%	5%
je to namáhavé	5%	3%	6%	4%
nevycházejí zajímavé knihy	1%	1%	1%	1%
neví, co má číst	2%	0%	2%	3%
jiné důvody	3%	6%	1%	2%
nevedl	22%	----	22%	48%

každý sloupec = 100 %

V součtu všech tří odpovědí vystupují do popředí čtyři důvody: nejčastěji nečtenáři říkají, že jim v jejich životě na četbu nezbyvá čas, protože se musí věnovat jiným činnostem (22 %), že je čtení knížek nebaví (17 %) a nebo že k tomu, co se chtějí dovědět, se mohou dostat prostřednictvím médií — tisku, televize a rozhlasu (13 %); internet jako informační zdroj se příliš velké oblibě netěší (5 %). Každý desátý se deklaruje jako bývalý čtenář (10 %).

- Muži zdůvodňují fakt, že nečtou knihy, podobně jako ženy. Nejčastěji u nich přichází v úvahu časová tíseň a nezáměrně trávit volný čas nad knížkami.
- Z hlediska věku se u mladých lidí častěji objevuje odpověď, že je čtení nebaví (uvedl každý pátý nečtenář, 21 %), střední generace se častěji uvádí nedostatek času (29 %) a lidé starší generace častěji sdělují, že mají potíže se zdravím. Platí: čím jsou občané starší, tím častěji uvádějí, že dříve sice četli, ale v poslední době přestali; čím jsou mladší, tím častěji se spoléhají na vyhledávání potřebného přes internet.
- Osoby s vyšším vzděláním (maturita a výše) trojnásobně častěji (10 %) než lidé s nižším vzděláním (3 %) preferují před knihami internet. Naopak oso-

by s nižším vzděláním trojnásobně častěji (21 %) než lidé s vyšším vzděláním (8 %) prohlašují, že je čtení knížek nebaví.

Zaměříme-li se pouze na čtyři hlavní důvody, které nečtenáři uvádějí, je možno dostat tento obraz:

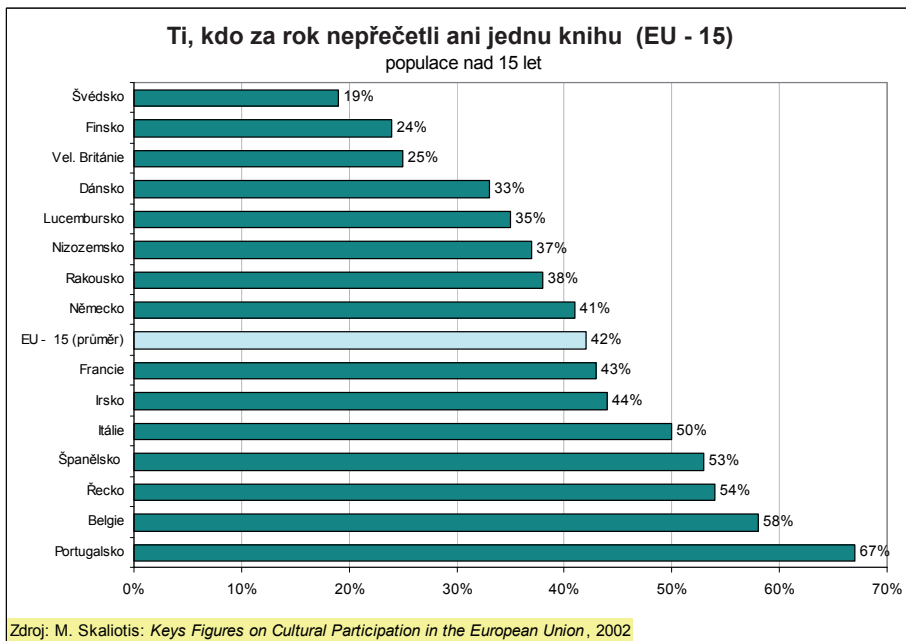

Čtyři odpovědi vytvářejí dvě zcela symetrické poloviny: „přestali, dříve však četli“ a „nemají čas“ jsou spíše výmluvy, hledání pohodlné možnosti, tedy výpovědi, které by bylo možno označit jako *neintencionální*. Nestojí za nimi žádný postoj. Jde spíše o konstatování než o zdůvodnění. Druhé dvě odpovědi, tedy že „vše, co se chce dozvědět, najde v médiích jako televize, rozhlas a tisk“ a že číst ho „nebaví“, už jistý záměr a postoj vyjadřují. V konkurenci s jinými médii kniha zkrátka prohrává, stejně jako není dostatečně atraktivní na to, aby připoutala (nečtenářovu) pozornost.

Tyto postoje by bylo možno nazvat jako *polointencionální*. Odpověď „jiné“ důvody zůstala na 3 %, tj. víceméně v oblasti statistické chyby. Právě zde měli nečtenáři možnost aktivně uvést své důvody, proč nečtou, tedy např. že jsou vášniví holubáři či modeláři, kteří všechnen čas věnují těmto svým koníčkům, nebo že knihy se nevejdou do jejich denního programu, neboť ten je již zaplněn jinými aktivitami. Z daného plyne, že nečtenář není postoj ani záměr, nýbrž že je to daleko spíše nedostatek postoje či záměru. Nejde o orientaci na nějaký náhradní a přesně určený cíl, jiný než čtení (knih). Jde daleko spíše o nezacílenost.

Jak si stojíme v Evropě?

Následující graf ukazuje výsledky průzkumu z roku 2002, který proběhl v rámci tehdejších patnácti zemí Evropské unie. Průzkum byl prováděn jinou metodikou než průzkum náš, nicméně v parametru toho, kdo je nečtenářem, je s naším průzkumem srovnatelný. Procentní údaje označují ty, kdo během jednoho roku nepřečetli ani jednu knihu, ať už jakoukoli a ať už z jakéhokoli důvodu (pro potěšení, kvůli práci či kvůli studiu). 17 procent českých nečtenářů nás situuje do popředí. Výrazně se rýsuje osa sever (Skandinávie) — jih (Portugalsko, Řecko, Španělsko). Do jižní osy však podivuhodně „zabloudila“ Belgie. České republice patří místo jednoznačně na Severu.

Závěr

Typický český nečtenář z roku 2007 je spíše muž, spíše pouze vyučen, spíše fyzicky pracující, nadto žijící spíše na venkově a patřící spíše do nižší příjmové kategorie. Na škále objemu čtení (nečtenář — čtenář různého množství přečtených knih) diferencuje především úroveň dosaženého vzdělání, dále pohlaví a povaha práce. Proti čtenáři vyznačuje nečtenáře daleko větší náchylnost k audiovizualitě: více sleduje televizi a rozhlas, stejně jako video a DVD a také o něco více času tráví na internetu; o něco méně než čtenář však čte noviny a časopisy. Ve vztahu k jiným aktivitám volného času za čtenářem zaostává, a to v návštěvách kulturních akcí (výrazně), stejně jako v aktivním provozování kultury (muzicírování, keramika ad.) a v zálibách (hobby); oproti čtenáři se také nepatrně méně věnuje aktivnímu sportování. Na rozdíl od čtenáře je však o něco intenzivnější chalupář a zahrádkář, stejně jako v nepatrně větší míře navštěvuje sportovní akce. Pokud jde o setkávání s přáteli, jsou na tom čtenář i nečtenář víceméně stejně. Tedy: i v aktivitách, které nesouvisejí se čtením, se ukazuje, že je čtenářův čas zaplněn více a strukturovaněji než čas nečtenářův. Čtenář nejenom, že čte knihy, ale je také více zapojen do infrastruktury volného času; nadto dokáže i více reflektovat to, jak tento čas tráví: v dotazu na trávení volného času se u odpovědi „neuedl“ nachází 14 % čtenářů, proti 20 % nečtenářů.⁵ Úhrnem: být nečtenářem nepřed-

⁵ Přitom čím silnější čtenář, tím je toto procento nižší: nečtenář (žádná přečtená kniha za rok):

stavuje intencionální postoj. Nečtenář není nečtenářem v takové míře, v jaké je čtenář čtenářem.

THE NON-READER

Based on data from a survey among the Czech population (aged 15 and over) „Readers and Reading in Czech Republic — 2007“, this study deals with one part of results: with data concerning non-readers. The main variables splitting readers and non-readers are level of education, gender and nature of the work (manual — professional). Variables of less significant importance are age, income and size of place (urbanicity). What does not play any role is the variable of economic activity. The author focuses also on what non-readers state about their reasons for not reading books. Their reasons have to do with lack of intention rather than with a specific motivation. What follows is that being a non-reader is a kind of passivity and ambivalence, as far as values is concerned.

20 %, čtenář sporadický (1–6 knih): 16 %, čtenář pravidelný (7–12 knih): 14 %, čtenář častý (13 a více knih): 13 %.